

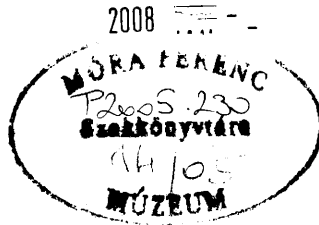
Múzeumi kutatások Csongrád megyében

2003

MÓRA FERENC MÚZEUM

Szerkesztette:
TÓTH ISTVÁN

Szövegszerkesztés:
Korpa Zoltán

ISSN 02230-0249

Megjelenik 500 példányban, A/5 formátumban
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda Kft., Szeged

Felelős kiadó: dr. Vörös Gabriella megyei múzeumi igazgató

LANGÓ PÉTER – TÜRK ATTILA

Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Szegedi Biológiai Központ Genetikai Kutatóintézete által vezetett: *A történeti genetika a magyar ethnogenezis kutatásában* című NKFP pályázati program keretében — a 2002. év után — 2003-ban további honfoglalás kori temetők hitelesítésére került sor Csongrád megyében. Ebben az évben a genetikai mintagyűjtés regionális szempontjait figyelembe véve, a Maros-völgy D-i partját választottuk ki kutatási területnek, ezen belül három Kiszombor környéki temetőt. A Móra Ferenc által az 1920-30-as években már részben feltárt Kiszombor-C, -E, és -F temetők egymáshoz közel, egy 1,2 km átmérőjű körön belül helyezkednek el. A lelőhelyek ilyen mértékű közelsége alapján — hasonló időrendjüket tekintetbe véve — a régészeti kutatásban már korábban felvetődött, hogy a három temető talán egyazon faluközösség külön temetkező családjait rejtí (KÜRTI 1994, 377). Kiváló lehetőségnek mutatkozott, hogy ezt a kézenfekvő feltételezést a lelőhelyekről származó, szakszerűen feltárt csontanyag genetikai analízisével vegyük vizsgálat alá. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a Móra Ferenc Múzeum közös feltárását Langó Péter és Türk Attila irányították. A Kiszombor-E és -F temetők esetében a munka szakmai konzulense Kürti Béla, a Kiszombor-C esetében pedig Marton Tibor és Szalontai Csaba volt. Az antropológiai leletanyag feldolgozását Mende Balázs Gusztáv vállalta. Az ásatásra 2003. március 27. és május 30. között került sor. A három temetőben összesen 3774 m²-t tártunk fel és 207 objektum került elő.

Kiszombor-C temető (Nagyhalom, Matuszka Györgyné, illetve özv. László Györgyné földjén¹)

A Móra Ferenc által Kiszombor-C jellel ellátot temető (BÁLINT 1941, 13, 17, 27. No. 49²; BÁLINT 1991, 236. No. 135 és 235. Taf. LXI.a. 10³;

¹ Mindhárom lelőhely azonosításában nagy segítséget nyújtott az a kataszteri térkép, amely a település határának birtokviszonyait rögzíti az 1920-as évek végén: *Kiszombor. Toronólvármegyei nagyközség kataszteri birtokvázlata*. Szerkesztette Dr. Földes Károly 1927. 10. 14., 20. szelvény K.O. XIV. 52. be. Makó. József Attila Múzeum Történeti Gyűjtemény TO. 98.58.1.

BANNER 1936, 253. 59. j., 257, 260; Cs. SEBESTYÉN 1932, 177, 212; FÉK 48, No. 574⁴; KÜRTI 1994, 380, No. 46; MÓRA 1932, 57, 58; TETTAMANTI 1975, 86, 109) Kiszombor településtől 1200 m-re DNy-ra található a Nagyhalom nevű határrészben. A lelőhely egy természetes magaslat, illetve az ennek tetejére emelt őskori kurgán (Nagyhalom) oldalában található. A halom az óbébai úttól 600 m-re ÉNy-ra fekszik, és mintegy 3,5 m magas. A kurgán élesen kiugró felülete nem, a magaspárt azonban mezőgazdasági művelés alatt áll.

Móra Ferenc két évben összesen 33 temetkezést tárt fel a Nagyhalom körül: 1928. augusztus 21. és szeptember 20. között az 1–15. számú, 1930. augusztus 18. és szeptember 20. között pedig a 16–33. számú sírokat. Az összesen 15 honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezés mellett kelta és szarmata kori sírok is előkerültek. Az 1–13. sírok a halom DNy-i lejtőjén, Matuszka tanító földjén, a 14–15. pedig a kurgán É-i oldalán, a kataszteri térkép alapján özv. László Györgyné földjén feküdtek. Mivel az É-i oldal nem eredményezett további sírokat, az 1930-as ásatási szezonban Móra Ferenc már csak a halom D-i oldalán folytatta a munkát⁵. A JATE Régészeti Diákköre 1975-ben terepbejárással azonosította a lelőhelyet⁶.

Ezen előzmények után 2003. április 25. és május 30. között hitelesítő feltárást végeztünk a lelőhelyen. A kurgán lábától kezdődően a természetes kiemelkedés mentén — a Nagyhalom ÉK-i oldalának kivételével — 3 szelvényt és 4 kutatóárkot nyitottunk⁷. Az ásatási engedély kiadásának elhúzó-

² Bálint Alajos 14 honfoglalás és kora Árpád-kori sírt említ, valóban ennyi tartalmazott leletanyagot (2., 3., 6., 10., 11–15., 22., 24–26. és 29. sír), viszont Móra a sírlapon a melléklet nélküli 20. sírt is magyarnak határozta meg, valószínűleg a tájolás alapján: „Jobbra néző magyar csontváz. Melléklet nincs”. További pontatlanság, hogy nem egy, hanem két sír tartalmazott lócsontokat (6., 13. sír).

³ Az idézett irodalomban az ásatás időpontjaként csak 1928 szerepel, valójában 1930-ban is volt feltárást, ez utóbbi szezonban kerültek elő a 16–33. sírok. Pontatlan továbbá az előkerült sírok számának megjelölése is, mivel 1928-ban nem 18 sír került elő, hanem 15.

⁴ A FÉK az ásatás időpontjának csak 1928-at adja meg, és mindössze 14 honfoglalás kori temetkezésről ír. A 13. sírban a váz szájában talált érmet nem említi.

⁵ A kézirat Móra-hagyatékban található sírlapok alapján rekonstruált ásatási dokumentáció: MFM RégAd.: 249-76/4; MNM 276. K. III., továbbá VIZI 1985, 29–31. Fotódokumentáció: MFM Fotótár: 920–922 (13. sír), 923 (15. sír), 924 (29. sír), 2325 (24. sír); leletanyag MFM RégGyűjt.: 53.6.1–46, 53.82.1–3, 53.106.1, 53.156.1, 53.192.1, 53.314.1–6, 56.2.1, amelyekből honfoglalás kori tételek: 53.6.1–21, 53.6.29–34, 53.6.37–40, 53.6.43–46.

⁶ MFM RégAd.: 249-76/4.

⁷ Ez utóbbiak azt a két, 5 m széles tanufalat fogták közre, amelyeket a KÖH Szegedi Regionális Irodája által kiadott ásatási engedélyben előírtak szerint meg kellett hagynunk, a kurgán hossz- és arra merőleges tengelyének meghosszabbított vonalában a magasparton. Ezt a területet a KÖH előzetesen a kurgán részének határozta meg. Szintén az ásatási engedély írta elő, hogy az ÉK-i oldalon nem dolgozhatunk. A kurgán körüli szántott területen számos, a felszínre került világos színű altalajcsík jelezte, hogy a kiemelkedés, amelyen a kurgán áll természetes

dása⁸ miatt a feltárás során a tervezetnél jóval kisebb felületet sikerült megkutatnunk⁹, mindössze 530 m²-t¹⁰, amelyről 46 objektum¹¹ került elő.

Móra kutatóárkai a halom DNy-i oldalán voltak a legsűrűbbek. A 2. szelvényben az átlagban fél méter széles árkok 40-100 cm-re helyezkedtek el egymástól¹². A Kiszombor-C lelőhely legkorábbi leleteit a birtuális kelta temető La Tène B2–C1 korszakára keltezhető¹³ temetkezései jelentik, amelyek főként az I. szelvényben, a kurgántól É-ra jelentkeztek. Néhány szarmata kori, illetve pontosan nem datálható objektum mellett 10–11. századi sírok kerültek elő a legnagyobb számban, közöttük három bolygatatlan, új temetkezés¹⁴. A Móra Ferenc által feltárt leletanyag alapján a honfoglalás kori temető használata a 10. században kezdődött, és a 11. században is tovább folytatódott. A temető jelenleg ismert legfiatalabb leletei a több sírból ismert I. (Szent) László-érmék¹⁵ és több, egyszerű huzalékszer mellett egy S végű karika¹⁶.

eredetű és nem a kurgánhoz tartozik. Hasonló megállapítás vonható le Pataki László és Rózsa Gábor 1979-es talajszonda jegyzőkönyvéből is, amely a kurgán felépítményének magasságát és rétegtani viszonyait vizsgálta (MFM RégAd: 790-81/1). A tanufalak metszetei, a rétegtani megfigyelésekre kirendelt két szakértő egyöntetű megállapítása korábbi véleményünket erősítette meg, vagyis a kurgánt egy természetesen kiemelkedésre emelték, a jelenleg művelés alatt álló terület pedig nem része az őskori temetkezésnek, így a tanufalak területe a későbbiek során feltárható lesz.

⁸ A KÖH Szegedi Regionális Irodája által kiadott ásatási engedélyhez szükséges feltérési és rekultivációs kiviteli tervünket az előzetes szóbeli egyeztetések ellenére négy alkalommal kellett újraírunk. A fentebbi okok miatt az eredetileg tervezett teljes temetőfeltérést csak részben tudtuk elvégezni, a munkát a későbbiekben folytatni kívánjuk.

⁹ Előzetes jelentés MFM RégAd: 4238-2004.

¹⁰ A feltérásra szánt időt jelentősen csökkentette, a költségeket pedig növelte, hogy a szelvények gépi betemetése és tömörítése mellett a KÖH Szegedi Regionális Irodájának előírása alapján az egyes objektumokba a földet kézi úton, ún. döngölőbeka-tömörítéssel kellett azok jelentkezési szintjéig betemetnünk, jöllehet a feltárás során kiderült, hogy azok nem a kurgán területére esnek.

¹¹ A feltérás során valamennyi beásást (sírt, gödröt, árkot stb.) folyamatosan kiadott objektum-számmal láttunk el, a feldolgozás során az általunk feltárt sírok a Móra által kiadott számokat folytatva kapnak majd végleges sírszámot.

¹² 12., 13., 14., 15., 17., 18., 19. és 34. objektumok. A kutatóárkok legtöbb esetben egymással párhuzamosan futottak általában ÉNy–DK tájolással, elvéve NY–K-i irányban is. A kutatóárkokat minden esetben teljesen feltártuk, a megbolygatott sírok csontanyaga általában egy-egy kupacban a kutatóárkokban feküdt, közöttük néha régészeti leletanyag is előkerült. A legtöbb esetben az árkok az eredeti sírgödröt is megsemmisítették, így ezen objektumok kormeghatározása bizonytalan.

¹³ A leletanyag datálásában Tankó Károly nyújtott segítséget.

¹⁴ A 33., 37. és 42. objektum.

¹⁵ A 3. sírban I. (Szent) László (CNH I. 29; MFM 53.6.3.), a 10. sírban I. (Szent) László (CNH I. 29; MFM 53.6.6.), a 22. sírban I. (Szent) László (CNH I. 33; MFM 53.6.31.) és a 26. sírban I. (Szent) László (CNH I. 33; MFM 53.6.37.) verete volt.

¹⁶ 22. sír.

A mindmáig közöletlen Kiszombor környéki temetők esetében több sírt úgy tartott számon a kutatás, mint Árpád-kori pénzzel keltezett lovas-, illetve lószerszamos temetkezést (vö. BÁLINT 1991, 177, 427. j.). Móra Ferenc pontosabb megjelölés nélkül, de közvetve a kiszombori temetőkre utalva¹⁷ beszámolt egy olyan sírról, amelyben I. (Szent) László-pénzzel keltezett egész lovat¹⁸ tartalmazó temetkezést tárt fel (MÓRA 1932, 58). A Kiszombor-B, -C, -E és -F temetők sírjait tételeken átvizsgálva azonban egyetlen ilyen sírt sem találunk¹⁹.

A 2003-as feltárások során a 37. számú, honfoglalás kori objektumban egy veretes szablyával, a sír aljába vágott harci baltával, íjjal és tegezsel, valamint lószerszámokkal²⁰ eltemetett férfi kezében és szájában halotti obulusként sírba tett pénztöredéket tártunk fel²¹. A hasonló korú 33. számú objektum érdekessége, hogy két, egymástól 60-70 cm-re fekvő, párhuzamosan futó kutatóárok között maradt bolygatatlan.

¹⁷ I. (Szent) László-pénzt és lovastemetkezést egyaránt tartalmazó lelőhelyként csak Kiszombor-C temető jöhet szóba.

¹⁸ Móra Ferenc a sírokban talált csontanyagot az emberi koponyák kivételével nem gyűjtötte össze, hanem a sírgödörben vagy a kutatóárokban egy csomóba rakva visszatemette. A Kiszombor-C temetőben általunk újra feltárt és begyűjtött lócsontok között azonban egyetlen olyan sincs, amely egész lóra utalna, ezért Móra ezen adatát továbbra is fenntartással kell kezelnünk.

¹⁹ A Bálint Csanád által hivatkozott Kiszombor-C 13. sírban a halott szájában volt egy érme, amely azonban már nem került leltározásra. A minden bizonnyal a felszedés során elporladt érméről így nem lehet eldönteni, hogy 10. vagy 11. századi volt. A temetőben ugyanis van 10. századi érmét tartalmazó sír is (pl. az általunk feltárt 37. objektum). A 13. sírban feltárt többi melléklet is jellegzetes 10. századi leletanyag: csontlemezekkel díszített tegez, nyílhegyek, aranyozott ezüstveret. A szintén citált Kiszombor-B 328. sír nem tartalmazott érmét, miként lótemetkezést sem. Lovastemetkezés egyébként egyáltalán nem került elő a Kiszombor-B temetőből, lószerszám is csak egy sírban volt (217. sír). Ez utóbbi temetkezésnél a halott koponyáján ugyan volt ezüstérme, azonban ezt sem sikerült sértetlenül felszedni és meghatározni. A harmadik példa a Kiszombor-E temető 39. sírja, amelyben — Móra sírlapja alapján — volt pénz a halott szájában. múzeumi gyűjteménybe azonban nem került. Bővebb adatok hiányában így ezen temetkezés 11. századi datálása is kétséges. A Kiszombor környéki temetőkből tehát egyetlen biztosan 11. századi pénzzel keltezett lovas sírt sem ismerünk.

²⁰ A sírban feltárt rossz megtartású, restaurálás előtt előzetesen trapéz alakú vállas típusnak meghatározott kengyelek a tipokronológia alapján a 10. század második felére keltezhetők (KOVÁCS 1986, 221–223; RÉVÉSZ 1996, 45–46). Kísérőleleteik alapján ez a típus többnyire már nem szablyával, hanem kétélű karddal fordul elő. További érdekessége a temetkezésnek, hogy a sír É-i oldalában a lábak irányában elkeskenyedő padkát alakítottak ki, amelyen a lószerszámokat elhelyezték.

²¹ Az erősen töredékes leletek Tóth Csaba (MNM) kormeghatározása alapján 10. századi itáliai érmék, pontosabb meghatározásuk folyamatban van.

Kiszombor-E temető(Kiss²² János földjén)

A Kiszombor-E jelű temető (BÁLINT 1941, 11–12, 22–23, 25. No. 42²³; BÁLINT 1991, 236. No. 136 és 235, Taf. LXI. a. 11, 12, 14²⁴; BANNER 1936, 253. 59. j.; Cs. SEBESTYÉN 1932, 177, 212; DIENES 1966, 216; FÉK 49, No. 575²⁵; KÜRTI 1994, 379, No. 19; KÜRTI 2002, 201–202; MÓRA 1932, 57, 58; TETTAMANTI 1975, 86, 105, 109) a Móra Ferenc által egyik legtöbbet idézett lelőhely, amelyről leveleiben és tárcáiban adott számot (KÜRTI 1976, 16, 23. l.; KÜRTI 2001). A három vizsgált temető közül a legnagyobb számban itt került elő honfoglalás kori leletanyag,²⁶ és egyedülként temetőtérkép is készült róla²⁷. Móra Ferenc összesen 49 sírt tárt fel 1930. szeptember 5. és szeptember 19. között az egykori tanya épülete körül²⁸, illetve a tanya épületén belül is végzett ásást²⁹. A Móra által feltárt temetkezések között egy őskori zsugorított váz³⁰ és egy germán sír³¹ mellett 10 kora avar kori temetkezés és 17 honfoglalás kori volt, míg a 20. számú váz pontos korát nem tudta meghatározni³². A lelőhely történetének következő lépéseként a JATE Régészeti Diákköre 1975-ben terepbejárással azonosította. Az ennek eredményeként megjelölt hely az egykori Kiss János-tanyától 500 m-re DK-re, az óbébai út másik, K-i oldalán, az ún. olajosok útja mellett található, azonban ez tévesnek bizonyult³³.

²² Móra Ferenc tárcájában a tulajdonos neve Kis János alakban szerepel (KÜRTI 2001, 20), azonban a korabeli kataszteri térképen Kiss János olvasható. Ez utóbbi írásmódott erősíti meg KÜRTI 2002, 201. és TAKÁCS 1961, 114–116.

²³ A szerző 10 lovassírt említ, a pontos szám 11.

²⁴ A szócikkben a honfoglalás kori sírok száma 18, helyesen 17, amelyek közül nem 10, hanem 11 tartalmazott lótemetkezést.

²⁵ A FÉK 10 sírből említ lovastemetkezést, a helyes szám 11, továbbá a tulajdonos nevét tévesen Kis András alakban közli.

²⁶ A 49 síros temető 17 sírja keltezhető biztosan a honfoglalás korra (1., 4., 11., 13., 21., 22., 25., 28., 30., 31., 35–37., 39., 43., 46. és 47. sír), amelyek között kiemelkedően nagy számban ismerünk lovastemetkezést, összesen 11 sírből (13., 21., 22., 25., 28., 30., 31., 35., 39. és 43. sír).

²⁷ MFM RégAd: 17-75.

²⁸ A kéziratos Móra-hagyatékban található sírlapok alapján rekonstruált ásatási dokumentáció: MFM RégAd: 249-76/5; MNM 276. K. III; MFM RégAd: 17-75, továbbá VIZI 1985, 31–33. Fotódokumentáció: MFM Fotótár: 927-930 (39. sír), 931 (46. sír), 932-935 (2. sír), 2325 (41. sír); leletanyag MFM RégGyűjt: 53.7.1-132, ezek között honfoglalás kori tételek: 53.7.1-7, 53.7.26-40, 53.7.42-45, 53.7.52-84, 53.7.91-112.

²⁹ A Móra tárcájában olvasható adat (KÜRTI 2001, 20) mellett erről beszámol még Kotormány János emlékei alapján: TAKÁCS 1961, 114–116.

³⁰ 38. sír.

³¹ 6. sír.

³² A koponya körül feltárt különböző szárnyascsontok alapján — más leletet a sír nem tartalmazott — valószínűleg az avar kori temetkezések közé sorolható.

³³ Vö. MFM RégAd: 1015-85.

A korábban idézett kataszteri térkép alapján általunk azonosított helyszín Kiszombor településtől 2600 m-re DNy-ra található, az óbébai úttól 500 m-re ÉNy-ra, egy 50-60 m átmérőjű, a környezetéből 1-1,5 m-re kiemelkedő magaslaton. A 2003. április 3. és május 20. között végzett hitelesítő ásatáson 2032 m² felületet tártunk fel³⁴, rajta 122 objektumot³⁵. A sírokat a D-i oldalon egy kettős osztatú árok határolta, amely valószínűleg a honfoglalás kori temetőhöz tartozott, de az árok feltárt szakaszán kívül — a megkutatott területen — más korszakból sem kerültek elő régészeti objektumok³⁶. A beásások jelentős része a korábban már ismert avar és honfoglalás kori temetőhöz tartozott. Számos újkori objektum mellett feltártunk egy újabb zsugorított rítussal eltemetett őskori sírt³⁷, amely a Móra által megtalált zsugorított temetkezéssel képezhet egy időhorizontot, és valószínűleg a rézkorra keltezhető³⁸. A 6. és 7. objektum a bennük feltárt leletanyag³⁹ alapján — feltehetően — kora népvándorlás kori, és összekapcsolható a Móra által germánként meghatározott sírral. A Kiszombor-E temető esetében a 10. századi sírok közül hármat in situ tártunk fel⁴⁰, amelyek közül kettőben volt részleges lovastemetkezés⁴¹. A további honfoglalás kori sírokat⁴² Móra Ferenc párhuzamosan futó kutatóárkai érintették, azonosításuk azonban az erőteljes bolygatás miatt nehézkes.

A hitelesítő feltárás nyomán előkerült régi és új sírok megerősítették a Móra Ferenc által készített temetőtérképen látható elrendezést, vagyis az avar és a honfoglalás kori temető területe fedi egymást⁴³, az avar kiterjedése azonban nagyobb, főként É-i irányban nyúlt túl a honfoglalás kori temetőn. Néhány objektum esetében a feltárás során gyakran nem tudtuk eldönteni,

³⁴ Előzetes jelentés MFM RégAd: 4239-2004.

³⁵ A feltárás során valamennyi beásást (sírt, gödröt, árkot stb.) folyamatosan kiadott objektumszámmal láttunk el, a feldolgozás során az általunk feltárt temetkezések a Móra által kiadott számokat folytatva kapnak majd végleges sírszámot.

³⁶ Csak a temető ÉNy-i sarka nem tekinthető teljesen feltártnak, itt az avar kori temetkezések még valószínűleg folytatódnak, amelyek teljes feltárására 2003-ban — a tulajdonos hozzájárulásának hiányában — már nem nyílt lehetőségünk.

³⁷ 20. objektum.

³⁸ A most megtalált temetkezés koponyáját egy avar fülkesír bolygatta meg. A halottat beszórták vörös okkerral és fehér festékkal, más régészeti lelet nem került elő. A lelet kormeghatározásában Marton Tibor nyújtott segítséget.

³⁹ A 6. objektumból előkerült, az 5. század második felére keltezhető vasfibula erősíti ezt a datálást. A tárgy kormeghatározásában B. Tóth Ágnes nyújtott segítséget.

⁴⁰ 33., 98. és 104. objektum.

⁴¹ A 33. és 104. objektum. A temető összesen 20 honfoglalás kori sírja közül így 13 volt lovastemetkezést.

⁴² 31., 32/a., 34., 68., 105., 109. és 121. objektum.

⁴³ Jól mutatja ezt a 98. számú magyar és a 118. számú avar objektum, vagy a 121. számú magyar objektum és a 120. objektum, egy avar fülkesír szuperpozíciója.

hogy azok a 10. századi vagy az avar temetőhöz kapcsolhatók-e, mivel a korábbi feltárás sűrű kutatóárkai sokszor az eredeti sírgödört is megsemmisítették⁴⁴.

A Kiszombor-E lelőhelyen összesen 51 biztosan avar kori temetkezést tártunk fel. A temető fülkesírijai, valamint saroglyás temetkezései sok esetben rablottak voltak. A rablás időszaka biztosan a 10. századi temető megnyitása előttre tehető⁴⁵. A Móra által feltárt fülkesíroknál gyakran megfigyeltük, hogy csak a sírakna került feltárára, a fülkerész nem. Az avar temető a korai, illetve a középső avar kor első felére, a 7. századra keltezhető.

Bár számos modern beásást kibontottunk, amelyek között azonosítható volt a Móra-féle temetőtérképen szereplő egykori bányagödör⁴⁶ és a kút⁴⁷, az időközben elbontott tanyaépület alapozását nem sikerült megtalálnunk. Az É–D-i, illetve K–Ny-i irányban futó és egymáshoz kapcsolódó kutatóárkok azonban nagy valószínűséggel kirajzolják az épület helyét — a kiemelkedés legmagasabb pontján —, mivel egykor azt fogták közre.

Összefoglalva elmondható, hogy a honfoglalás időszakában itt élt közösség valószínűleg egy katonai szolgálatot teljesítő csoport volt, amelyet a lóval és fegyverrel eltemetett férfiak jelentős aránya bizonyít⁴⁸. Az újabb kutatás nyomán a honfoglalás kori temető teljesen feltártnak tekinthető, és — hasonlóan az 1930-as ásáshoz — nem eredményezett 11. századra keltezhető leletanyagot⁴⁹.

Kiszombor, Tanyahalom-dűlő

A harmadik kiszombori temető, amely hitelesítő munkálatunk tárgya volt, a Móra Ferenc által Kiszombor-F jellel ellátott lelőhely (BÁLINT 1941, 7⁵⁰, 23, 27, No. 16⁵¹; BÁLINT 1991, 236, No. 137. Taf. LXI.a. 15; BANNER 1936, 253. 59. j.; Cs. SEBESTYÉN 1932, 178, 212–213; FÉK

⁴⁴ 21., 29., 66., 73., 74. objektum.

⁴⁵ Pl. a 98. számú Ny–K-i tájolású honfoglalás kori bolygatatlan, juvenis vázt tartalmazó objektumot a 118. számú avar fülkesír rablógödörbe ásták.

⁴⁶ 1., 23. objektum.

⁴⁷ 40. objektum.

⁴⁸ A Móra által feltárt 17 honfoglalás kori sírból 7 tartalmazott lovat és fegyvermellékletet.

⁴⁹ Vö. FÉK 49, No. 575. szócikke, amely 10–11. századi lelőhelyként tárgyalja a Kiszombor-E temetőt, továbbá Bálint Csanád hivatkozását (BÁLINT 1991, 177, 427. j.), amelyben a 39. sírban előkerült pénzt uralkodóhoz pontosan nem köthető Árpád-kori érmeként idézi. Mindez korábban felvetette a sírmező 11. századi keltezésének lehetőségét.

⁵⁰ A Lőrincz József által 1928-ban Mórának adományozott bronzkori kerámia ezen lelőhelyhez sorolása kétséges. Talán ezzel áll összefüggésben, hogy az idézett oldalon a lelőhely térképi azonosításánál használt szám eltérő, 16 helyett 11 szerepel.

⁵¹ A szerzők csak a kora Árpád-kori temetők között említi, azonban az 1. sírban nyílheggyel, lószerszámokkal és részleges lóval eltemetett váz valószínűleg a 10. századra keltezhető.

48, No. 576⁵²; KÜRTI 1994, 380, No. 46; KÜRTI 2002a, 202; MÓRA 1932, 58; TETTAMANTI 1975, 109). Móra Ferenc 1930. szeptember 23. és szeptember 29. között a Nyilas-dűlőben, a Kiss-tanyával közel egy vonalban, attól 1 km-re É-ra 40 sírt tárt fel⁵³. A 32 késő avar kori és a 8 honfoglalás és kora Árpád-kori sír alapján úgy véltük, hogy a Kiszombor-F temető meg nem lett teljesen feltárva.

Az óbébai úttól 1600 m-re ÉNy-ra fekvő, a Móra korában is itt futó földút bal oldalán, az egykori Nyilas-dűlőben elterülő, a környezetéből mindössze 0,5 m-re kiemelkedő dombon végezünk feltárást. A helyszín kijelölésénél elsősorban a JATE Régészeti Diákköre által 1975-ben végzett azonosítás adataira támaszkodtunk. Az ásátás során nyitott egyetlen nagy szelvényben, 1290 m² felületen összesen 39 objektumot találtunk. Az előkerült leletek alapján egy kora és közép avar korra keltezhető temető teljes feltárását végeztük el⁵⁴, amely így nem bizonyult azonosnak a Kiszombor-F temetővel⁵⁵. A lelőhelyet a korábbi kiadású, 1:10 000-es léptékű térképen jelölt Tanyahalom-dűlő név alapján neveztük el⁵⁶. A temetőben 17 aknás avar temetkezés⁵⁷, 7 avar fülkesír⁵⁸, 2 avar lósír⁵⁹ mellett egy hármasszobrot

⁵² A FÉK csak 10. századi lelőhelyként tárgyalja, azonban a több sírból előkerült kerámia, illetve függők alapján a 10–11. századi keltezés a helyes vö. KÜRTI 1994, 380, No. 46. A hivatkozott leltári számok mellett az MFM 53.8.83–84. leletek is honfoglalás kori tételek (ld. még: BÁLINT 1991, 236, No. 137).

⁵³ A kéziratos Móra-hagyatékban található sírlapok alapján rekonstruált ásátási dokumentáció: MFM RégAd: 249-76/6; MNM 276. K. III, továbbá VIZI 1985, 34–35. Fotódokumentáció: MFM Fotótár: 936 (1. sír), 2287 (15. sír), 2286 (22. sír); leletanyag MFM RégGyűjt: 53.8.1-102, melyekből honfoglalás kori tételek: 53.8.1–7, 53.8.41–45, 53.8.83–84.

⁵⁴ A Kiszombor-F temető Móra-féle sírlapjai között található egy feljegyzés a Nyilas-dűlőben két további temető feltárásáról is. Bővebb földrajzi leírás hiányában csak valószínűsíthetjük, hogy az általunk feltárt és Tanyahalom-dűlőnek elnevezett lelőhely azonos a Móra által a földút közvetlen bal oldalán leírt lelőhellyel, amelyen szintén 1930-ban kutattak. Jegyzete alapján csak a domb É-i felében ásott, mivel a domb D-i részében here volt. Egy bolygatott sírt tárt fel, amelynek melléklete egy vaskés volt karikás fogóval. Azonosításunkat valószínűsíteni látszik, hogy bár Móra-féle kutatóárkot nem találtunk, az 1. sírban a csontok többsége egy csomóba volt összepakolva a sírgödör É-i végében, amelyek közül a koponya hiányzott, és leletanyag sem került elő. A csontok ilyen formában történő visszatemetését a Móra által máshol feltárt lelőhelyek esetében gyakran megfigyeltük. Feltételezzük tehát, hogy a Tanyahalom-dűlő lelőhely a fent leírt temetővel azonos, és a Móra-féle sír azonos az általunk feltárt 1. számú objektummal (1. sír). Móra ezen temetőjét G. Vizi Márta, topográfiai szakközpontunk feltételezésen a Kiszombor-H lelőhellyel azonosította (VIZI 1985, 37).

⁵⁵ Az egykori Nyilas-dűlő területét az ásátást követően végeztünk további terepbejárásunk során sikerült még egy jelentősebb kiemelkedést találnunk, amely az említett 1927-es kataszteri térképen szintén Lőrincz József egykori parcelláján fekszik, az általunk feltárt lelőhelytől 350-400 m-re DNy-ra. Feltehetően ez a pont azonos a Kiszombor-F jelű, Móra Ferenc által részben feltárt lelőhellyel.

⁵⁶ Előzetes jelentés MFM RégAd: 4237-2004.

⁵⁷ 1., 2., 6., 12., 17., 19., 20., 22., 23., 28., 29., 30., 32., 35., 36., 37. és 39. objektum.

árok — talán temetőárok — került elő⁶⁰. A régészeti jelenségek döntő többsége bolygatott, illetve rablott volt. A lelőhely legkiemelkedőbb temetkezése a 16. objektum. A fülkesírban eltemetett nő gazdag ékszerei mellett, egy bizánci solidus melléklet ad — terminus post quem — támpontot a pontosabb keltezéséhez⁶¹. Egyedülálló leleteket tartalmazott még a 39. objektum, amelyben préselt aranylemezes, bordázott felületű, S alakú ruhadíszek kerültek elő. Ezek legközelebbi párhuzamai a bizánci fémművességben és a gepida hagyatékban ismertek.

A temető teljesen feltártnak tekinthető, időrendjét tekintve pedig azonos a Kiszombor-E temető avar sírjaival, amelyet a leletanyagban, a temetkezési szokásokban, illetve a fülkesírokban megfigyelhető párhuzamok mellett, néhány tökéletesen azonos tárgytypus is bizonyít: az arannyal préselt rozettás lószerszámveretek és a hasonló technikával készült háromtagú pártaverek.

Összefoglalás

A feltárások nyomán a lelőhelyek azonosítása mellett gazdag leletanyaggal bővült a Maros-völgy főként avar és honfoglalás kor régészeti kutatása. Megerősítést nyert, hogy a Kiszombor-E egy 10. századi, míg a Kiszombor-C egy 10–11. századi temető⁶².

A vizsgált terület honfoglalás kori településtörténeti viszonyait illetően Kürti Béla tollából született mintaszerű mikroregionális elemzés. Felvetése szerint a kiszombori temetők egymáshoz közeli elhelyezkedése „arra utalhat, hogy talán egy nagyobb település temetője úgy áll össze kerek egészzé, hogy egymással nem rokon családjai egymástól elkülönülve az egymáshoz közeli halmokba temetkeztek” (KÜRTI 1994, 377). Az elképzelés indoklása — a temetők elhelyezkedésének földrajzi közelsége — alapján ez a vélemény az avar kori emlékek településtörténeti értelmezésénél is felvetődhet⁶³. A Kiszombor környékén végzett régészeti terepbejárások során lokalizált Árpád-kori telepnyomok⁶⁴ azonban — amelyek a kora Árpád-korba

⁵⁸ 3., 4(?), 5., 10., 16., 25. és 26. objektum.

⁵⁹ 7. és 38. objektum.

⁶⁰ 33. objektum.

⁶¹ Az avar sírokban talált solidusok keltező értékéről: BÁLINT, 1995, 241.; BÓNA 1988. 440–442.; GARAM 1992. A fent említett sír radiokarbon kormeghatározása folyamatban van.

⁶² Ez utóbbi kategóriába sorolható a Kiszombor-F, valamint a Kiszombor-C-hez közeli Kiszombor-B temető is.

⁶³ Az avar és honfoglalás kori temetők hasonló elhelyezkedése ugyanis azt valószínűsíti, hogy a két korszakban a hasonló természetföldrajzi viszonyok (ártér?) a terület hasonló használatát tették lehetővé. A temetők közelsége — az egykori nagyobb, közös falu mellett — ezzel is magyarázható.

⁶⁴ Vö. VIZI 1985, 3. számú elterjedési térkép.

átnyúló temetők esetében nagy valószínűséggel időrendi párhuzamot jelentenek — nem feltétlenül támasztják alá ezt a megállapítást. A 11. századba átnyúló Kiszombor-B, -C és -F lelőhelyek mindegyike mellett találunk ugyanis Árpád-kori telepnyomot. A Kiszombor-B mellett a 62. számút (VIZI 1985, 89–90), a Kiszombor-C-nél a Nagyhalmot is magába foglaló 64. számút⁶⁵ (VIZI 1985, 94), továbbá ide sorolhatjuk a 47-et is (VIZI 1985, 73–74), a Kiszombor-F esetében pedig a temető közelében, attól 150-re É-ra kezdődik a 68. számú lelőhely (VIZI 1985, 97–98), amelyen szintén kerültek elő Árpád-kori kerámialeletek. Feltételezhető, hogy ezek a telepek a mellettük lévő temetőbe népesítő egykori falvai, szállásai voltak⁶⁶. A csak 10. századi temetkezéseket eredményező Kiszombor-E lelőhely esetében 600 m-es körzetben nincs régészeti adatunk településről. Jóllehet a temetők felszíni telepnyomokhoz kötése, illetve azok pontos kor meghatározása még bizonytalan, úgy tűnik, a ma rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján legalább annyira valószínű, hogy a fent említett három temetőbe temetkező egykori népesség — a földrajzi közelség ellenére — három önálló faluközösséget is alkotott. A kérdés tisztázásához a feltárt antropológiai leletanyag genetikai vizsgálata nyújthat további támogatást⁶⁷.

⁶⁵ A topográfiai szakdolgozati szócikk csak késő középkori leletekről számol be. Az ásatás során a halom körül végzett terepbejárásaink során azonban találunk Árpád-kori cserpeket, főként a halomtól K-i és Ny-i irányban, a magasparton.

⁶⁶ Természetesen az Árpád-kori településszerkezetről ismert adatok alapján nem kizárt, hogy a vizsgált területen a temetőket használó közösségeknek volt egy jelentősebb, talán közös falujuk. Ennek nyomát azonban a teljes területet érintő szisztematikus régészeti terepbejárások nem mutatták ki.

⁶⁷ A feltárások hátterének biztosításában Bálint Csanád és Vörös Gabriella, a terepmunka lebonyolításában Belényesi Károly, Hoffmann József és Lőrinczy Gábor támogatását élveztük. A lelőhelyek feltárásában és a feltárási eredmények értelmezésében Kürti Béla volt segítségünkre. A leletanyagot Vidovics Teréz restaurálja, a tárgyakat Czabarka Zsuzsa és Koncz Margit rajzolja, a sírrajzokat Tóth Anikó készítette. A geodéziai felmérést Viemann Zsolt, a temetőtérképeket Kamarási András és Viemann Zsolt szerkesztette. Az avar kori antropológiai anyagot Marcsik Antónia, a 10–11. századit Mende Balázs Gusztáv dolgozza fel. Cikkünket Bende Lívia, Kürti Béla és Lőrinczy Gábor tekintette át. Munkájukért és támogatásukért köszönetünket fejezzük ki. Köszönetet mondunk továbbá Fogas Ottónak, Gábor (Lupó) Jánosnak, Hajdú Károlynak, Kamarási Andrásnak, Kiss Attilának, Leonid Gorjakovichnak, Marton Tibornak, Szalontai Csabának, Varga Krisztinának, Vincze Orsolyának és a kiszombori ásatási brigád valamennyi tagjának. Külön köszönettel tartozunk Balogh Csillának, Bende Líviának és Lőrinczy Gábornak, akik a fülkesírok szakszerű feltárásában nyújtott szakmai tanácsaik mellett a feltáráson személyesen is részt vettek.

IRODALOM

- BÁLINT 1941 Bálint A.: *Csanád, Arad és Torontál k. e. e. várme-gyék régészeti katasztere*. Makó 1941.
- BÁLINT 1991 Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. StudArch 11 Budapest 1991.
- BÁLINT 1995 Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kap-csolatai. (Régészeti tanulmányok)* Magyar Östörté-neti Könyvtár 8. Szeged 1995.
- BANNER 1936 Banner J.: *Régészeti kutatások Szegeden*. Dolg 12 (1936) 242–285.
- BÓNA 1988 Bóna, I.: *Die Geschichte der Awaren im Lichte der Archäologischen Quellen*. In: *Popoli delle steppe: unni, avari, ungari. Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo* 35. Spoleto 1988, 437–461.
- CS. SEBESTYÉN 1932 Cs. Sebestyén K.: „*A sagittis Hungarorum...*” *A magyarok íjja és nyila. — Bogen und Pfeil der alten Ungarn*. Dolg 8 (1932) 167–255.
- DIENES 1966 Dienes I.: *A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. — Quelques enseignements tirés de l'harnachement des Hongrois conquérants*. ArchÉrt 93 (1966) 208–234.
- FÉK Fehér G. – Éry K. – Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei*. RégTan 2. Budapest 1962.
- GARAM 1992 Garam, É: *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit*. In: *Awarenforschungen I*. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.
- KOVÁCS 1986 Kovács, L.: *Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit*. Acta ArchHung 38 (1986) 195–225.
- KÜRTI 1976 Kürti B.: *Móra Ferenc ásátásai Dorozsmán. — Ferenc Móras Ausgrabungen in Dorozsma*. MFMÉ 1976/77-1, 7–26.
- KÜRTI 1994 Kürti B.: *Régészeti adatok a Maros-torok vidéké-nek 10–11. századi történetéhez. — Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10–11-ten Jahrhunderten*. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Sze-ged 1994, 369–386.

- KÜRTI 2001 Kürti B.: *Móra nyomában Kiszomboron (A régész Móra nyomában Kiszomboron az író Móra segítségével)* MuKuCsom 2001, 13–20.
- KÜRTI 2002 Kürti, B.: Kiszombor-E, Kiss J. tanya (Gehöft). In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Herausgegeben: Szentpéteri, J. *Varia ArchHung* 13 (2002) 201–202.
- KÜRTI 2002a Kürti, B.: Kiszombor-F, Nyilas-dűlő, Lőrincz J. halma (Hügel). In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Herausgegeben: Szentpéteri, J. *Varia ArchHung* 13 (2002) 202.
- MÓRA 1932 Móra F.: *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlás kori és korai magyar leletekben* *Eth* 43 (1932) 54–69.
- RÉVÉSZ 1996 Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfeld von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Magyarország honfoglalás kori és korai Árpád-kori sírlelei 1. Miskolc 1996.
- TAKÁCS 1961 Takács T.: *Móra igazgató úr... Kotormány János emlékei Móra Ferencről*. Budapest 1961.
- TETTAMANTI 1975 Tettamanti S.: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. — Bestattungsbräuche im Karpathenbecken in den X–XI. Jahrhunderten*. *StudCom* 3 (1975) 79–123.
- VIZI 1985 G. Vizi M.: *Kiszombor régészeti topográfiája*. (Egyetemi Szakdolgozat. Kézirat.) Szeged 1985.